

SPECIALIAI ŽMOGIŠKŪJŲ TIPŲ PASIREIŠKIMAS, SUVOKIANT POEZIJĄ

S. KREGŽDE

Tiriamasis klausimas. Sprendžiant mokyklos priartinimo prie gyvenimo klausimą, ypač didelę reikšmę įgyja mokymo proceso aktyvinimas. Norint sėkmingai šią problemą išspręsti, būtina, be kitų dalykų, gerai pažinti mokinio amžiaus bei individualias savybes. Kol kas psichologijos mokslas šiuos klausimus neduoda išsamaus atsakymo. Vienas iš mažiausiai ištirtų šios srities klausimų yra specialiai žmogiškojo tipo problema.

Kai kuriuose naujesniuose psichologijos darbuose, pvz., A. Gubko¹, A. Kovaliovo bei V. Miasiščevo² ir kt., keliama, kad būtina giliau tirti specialiai žmogiškuosius tipus. Tačiau, be teorinių svarstymų, kuriuose yra nemaža prieštaravimų, šis klausimas nebuvo nuodugniau tiriamas.

Pagrindus mokslui apie specialiai žmogiškuosius tipus padėjo I. Pavlovas, remdamasis klinikiniais stebėjimais. I. Pavlovas visus žmones suskirstė į tris tipus: meninį, mąstymo ir vidurinį. Šių tipų pasireiškimo priežastimi jis laikė atitinkamą pirmosios ir antrosios signalinės sistemos sąveiką.

Meninio tipo žmonėse palyginti vyrauja pirmoji signalinė sistema, todėl jie daugiausia mąsto vaizdais. Mąstymo tipo žmonėse palyginti vyrauja antroji signalinė sistema, todėl jų mąstymas yra abstraktesnis ir labiau apibendrintas. Vidurinio tipo atstovams būdinga pirmosios ir antrosios signalinių sistemų sąveikos pusiausvyra, jie mąsto tiek vaizdais, tiek ir apibendrintomis sąvokomis.

Kadangi šį klausimą I. Pavlovas nagrinėjo tik senatvėje ir nepaliko nei specialių tyrimų, nei darbų, todėl suprantama, kad, aiškinant didžiojo fiziologo mintis, kurios yra vienur ar kitur šiuo klausimu pasakytos, neretai pasitaiko prieštaravimų.

Svarbiausias klausimas, kur nesutampa nuomonės, nagrinėjant šią problemą, yra specialiai žmogiškųjų tipų pasireiškimo apimties klausimas. A. Ivanovas-Smolenskis³ ir V. Fedorovas⁴ yra linkę šių tipų pasireiškimą

¹ А. Т. Губко, О специально человеческих типах высшей нервной деятельности. «Вопросы психологии», 1958, № 3; А. Т. Губко, Новые работы в области психологической типологии, «Вопросы психологии», 1959, № 5.

² А. Г. Ковалев, В. Н. Мясичев, Психологические особенности человека, Характер, т. I, Л., 1957.

³ А. Г. Иванов-Смоленский, Очерки патофизиологии высшей нервной деятельности, М., 1952.

⁴ В. К. Федоров, Типологические особенности высшей нервной деятельности человека, «Журнал высшей нервной деятельности», т. VII, вып. III, 1957.

apriboti tik mąstymo procesu. A. Gubko⁵ kritikuoja tokį susiaurintą specialiai žmogiškųjų tipų supratimą, pareiškdamas, kad I. Pavlovo duotas specialiai žmogiškųjų tipų apibūdinimas, be mąstymo, apima dar ir tokius psichinius procesus bei asmenybės savybes, kaip suvokimą, vaizdinius, atmintį, emocijas, kalbą, gabumus, temperamentą, taip pat ir poelgių ypatybes.

Mūsų manymu, toks specialiai žmogiškųjų tipų supratimas yra tikslesnis, nes, nėra abejonės, kad tam tikras pirmosios ir antrosios signalinės sistemos sąveikos santykis pasireiškia ne tik mąstymo procese, bet ir įvairiose jutiminio pažinimo pakopose, o tai veikia ir žmogaus psichines savybes.

Reikia pažymėti, kad ir I. Pavlovas taip siaurai specialiai žmogiškųjų tipų nėra traktavęs.

Psichologinėje literatūroje taip pat sutinkama prieštaravimų, nagrinėjant pačias esmingiausias specialiai žmogiškųjų tipų ypatybes.

I. Pavlovas pagrindines kraštutinių specialiai žmogiškųjų tipų savybes nusako taip: „Gyvenimas ryškiai parodo dvi žmonių kategorijas: menininkus ir mąstytojus. Tarp jų griežtas skirtumas. Vieni — visų rūšių menininkai, kaip rašytojai, muzikai, tapytojai ir t. t., — suvokia tikrovę kaip visumą, ištisai, iki galo, gyvą tikrovę, be jokio skaidymo, be jokio skirstymo. Kiti — mąstytojai — kaip tik skaido tikrovę, tuo ją lyg ir numarindami, darydami iš jos kažkokį laikiną skeletą, ir tik po to palaipžniui, tarsi iš naujo surenka jos dalis ir tokiu būdu stengiasi jas atgaivinti, nors iki galo šito padaryti jiems vis dėlto nepavyksta“⁶.

Meniniam tipui būdinga vaizdingumas, kalbos raiškumas, polinkis perdėti, per didelis pasitikėjimas savimi. Šis tipas „gerai ir iki galo atspindi tikrovę, bet blogai sistemina“, jis silpnas analitiškai. Tuo tarpu mąstymo tipas gerai analizuoja ir sistemina, bet jam trūksta vaizdingumo ir suvokimo pilnumo⁷.

A. Gubko abejoja, ar iš tiesų visi meninio tipo atstovai silpnai analizuoja ir sistemina, o visi mąstymo tipo — pasižymi šių savybių išsivystymu⁸. Į šį klausimą galima atsakyti tik remiantis eksperimentų ir stebėjimų metu surinkta medžiaga. Taigi A. Gubko argumentas, kad meninio tipo atstovai (t. y. rašytojai, tapytojai) pateikia apibendrintos ir susistemintos kūrybos pavyzdžius, nieko naujo šiuo klausimu neduoda. A. Gubko supainioja meninio, kaip specialiai žmogiškojo tipo, ir menininko, kaip tam tikros profesijos atstovo, sąvokas. Jo pavyzdžiai anaipatol nerodo, kad minėtieji rašytojai yra buvę meninio tipo. Daug labiau patikima, kad jie buvo vidurinio tipo. Nelabai įtikina A. Gubko teiginys, kad kai kurie mąstymo tipo atstovai nestiprūs analitiškai. Negali įtikinti ir jo įrodinėjimai, kad iš 200 jo eksperimentuojamųjų maždaug vienoda proporcija analitikų ir sintetikų buvo ir tarp meninio, ir tarp mąstymo, ir tarp vidurinio tipo atstovų. Jis nenurodo savo tyrimų metodikos ir konkrečių rezultatų. A. Gubko nuomone, reikia laikyti prietarą ir tai, kad meninio tipo atstovai yra emocionalios, aistringos, o mąstymo tipo — ramios, šaltos natūros. Ypač abejotina todėl, kad A. Gubko kaip pavyzdį duoda kai kurių poetų vaizdingus, tačiau neemocionalius eilėraščius. Kas gi įrodė, kad tie poetai yra me-

⁵ А. Т. Губко, О специально человеческих типах высшей нервной деятельности, «Вопросы психологии», 1958, № 3.

⁶ И. П. Павлов, Полное собрание сочинений, т. III, кн. 2, 1951, р. 203.

⁷ Павловские среды, т. I, III, 1949; Павловские клинические среды, т. I—III, 1954—1957.

⁸ А. Т. Губко, О специально человеческих типах высшей нервной деятельности, «Вопросы психологии», 1958, № 3.

ninio specialiai žmogiškojo tipo? Ir pagaliau, ar vien tik iš eilėraščių galima spręsti apie specialiai žmogiškąjį tipą?

Šias abejones ir neaiškumus šiais, taip pat ir kai kuriais kitais esminiais specialiai žmogiškųjų tipų problemos klausimais, kaip antai, specialiųjų ir bendrųjų tipų koreliacijos klausimu, gali pašalinti eksperimentiniai ir stebėjimo darbai, skirti šiai problemai išaiškinti.

Kadangi šiuo klausimu paskelbtos eksperimentinės medžiagos labai maža, pateikiame kai kuriuos duomenis apie specialiai žmogiškųjų tipų pasireiškimą, suvokiant ir suprantant eilėraščius V—VII klasėse.

Metodika. Analizuojant poezijos suvokimo ypatybes V—VII klasėse, buvo naudotasi tokia metodika:

- 1) 572 individualūs eksperimentai, kurių metu mokiniai:
 - a) garsiai skaitė eilėraščius,
 - b) pasakojo jų turinį,
 - c) eilėraščių tekstu kūrė kino scenarijus ir žodinius paveikslus,
 - d) atsakinėjo į eksperimentuotojo klausimus,
 - e) lygino pasirinktus labiausiai mėgstamus įvairius eilėraščius;
- 2) apklausa raštu ir žodžiu, kurios metu 770 mokinių išreiškė savo mintis apie poeziją ir prozą, parinko pavyzdžių ir nurodė, kodėl jie tą ar kitą kūrinį mėgsta;
- 3) stebėta 63 pamokos ir pravesta 10 eksperimentinių pamokų, kurių metu buvo skaitomi ir nagrinėjami eilėraščiai.

Kaip eksperimentinė medžiaga buvo panaudota keletas eilėraščių. Dalis iš jų buvo literatūrinių skaitinių programoje, kiti — savo sudėtingumu ir sunkumu atitiko nurodytuosius programoje.

Eksperimentai buvo atliekami trijose Lietuvos TSR vidurinėse mokyklose: Papilio ir Kupreliškio (Pandėlio raj.), Subačiaus (Kupiškio raj.) ir dviejose Ukrainos TSR vidurinėse mokyklose: Kijevo miesto 46-toje ir 118-toje.

Lietuvos TSR mokyklose kaip eksperimentinė medžiaga buvo naudoti šie eilėraščiai: S. Nėries „Myli tėviškę lietuvis“, „Lakštingala negali nečiuibėti“, ištrauka iš eilėraščio „Pavasaris“, „Marytė“, Maironio „Rudenį“, ištrauka iš N. Nekrasovo poemos „Saltis Raudonnosis“, ištrauka iš T. Tilvyčio poemos „Usnynė“ („Pavasaris Usnynėje“), Ukrainos TSR mokyklose — F. Tiutčevo „Утро в горах“, „Весенние воды“ ir Alimovo daina „По долинам и вгорьям“.

Papildomai buvo naudotasi M. Borisovos metodika⁹.

Eksperimentų rezultatai ir jų analizė. Išanalizavus medžiagą, gautą naudojantis anksčiau nurodyta metodika, išaiškėjo, kad vidurinio mokyklinio amžiaus mokiniai, suvokdami poeziją, gana ryškiai pasiskirsto į tris grupes, kurios daugeliu savo bruožų atitinka I. Pavlovo nustatytus specialiai žmogiškuosius tipus.

Meninio tipo grupės atstovai, suvokdami eilėraščius, jų turinį atkuria ryškių regėjimo, girdėjimo ir kitų vaizdinių forma. Tai liudija eilėraščių atpasakojimai, žodiniai paveikslai, kino scenarijai.

Atkurti ryškūs vaizdiniai sukelia emocinius pergyvenimus. Šios grupės mokiniai, skaitydami eilėraščius, atpasakodami juos ar kurdami žodinius paveikslus, gana ryškiai išreiškia savo emocijas. Emociniai pergyvenimai atsispindi jų veido mimikoje, balso intonacijoje.

Greta šių teigiamų eilėraščio suvokimo ypatybių, kurios priklauso nuo labai aktyvios pirmosios signalinės sistemos veiklos, pasireiškia ir kai

⁹ М. Н. Борисова, Определение в условиях зрительного запоминания типологических особенностей высшей нервной деятельности, характеризующихся соотношением первой и второй сигнальных систем, Доклады на совещании по вопросам психологии, М., 1954.

kurių trūkumų, kurie susiję su nepakankamai aktyvia antrosios signalinės sistemos veikla. Dažniausiai šių mokinių atpasakojimuose, žodiniuose paveiksluose, kino scenarijuose mažai atsispindi pagrindinė eilėraščio mintis, be to, silpnai atskleidžiamas ir atskirų poetinių vaizdų savitarpio ryšys.

Sios grupės mokiniai dažnai neteisingai supranta vaizdingumo priemonės, turinčias perkeltinę prasmę (metaforas ir alegorijas).

Siai grupei būdingas ypač stiprus ir tikslus eilėraščio ritmo suvokimas. Tatai irgi liudija, kaip parodė mūsų eksperimentai¹⁰, apie labai stiprią pirmosios signalinės sistemos veiklą.

Analizuojant meninio tipo mokinių interesus, išaiškėjo, kad jie labiausiai mėgsta humanitarinius dalykus: literatūrinius skaitinius, istoriją, geografiją, o nemėgsta tų dalykų, kur reikalinga daugiau abstrakcijos ir apibendrinimo, kur turinį sunku atskleisti vaizdinių forma.

Jie labiausiai iš visų specialiai žmogiškųjų tipų mėgsta eilėraščius, net ir peizažinius. Kitų tipų atstovai peizažinių eilėraščių nemėgsta.

Naudojantis M. Borisovos metodika¹¹, paaiškėjo, kad meninio tipo mokiniai labai tiksliai atpažįsta matytus objektus, šiuo atveju, trumpai stebėję (3 sek.) klevo lapus. Jiems būdingas stiprus sintetinis suvokimas. Stebėdami šiuos lapus ilgesnį laiką (10 sek.) ir norėdami papasakoti apie juos, jie dažnai klysta. Tuo būdu išryškėja silpna analizė. Atpasakojimas žodžiu paprastai yra sintetinio pobūdžio. Mokiniai stengiasi atsiminti visus išlenkimus, iškarpėles. Pasakodami dėl analitinio suvokimo stokos jie neretai turi naudotis gestais. Paprastai jie pasakoja: „iškarpėlė tokia, toliau šitokia, paskui vėl tokia...“

Šią grupę sudarė 24% visų eksperimentuojamųjų (aštuoniolika mokinių iš 74). Norėdami pailustruoti specifines ypatybes, pateikiame vienos šios grupės atstovės kai kuriuos duomenis iš eksperimentų protokolų.

VI klasės mokinė B. Z., apklausama raštu, nurodo, kad ji ypač mėgstanti eilėraščius apie gamtą. Tą patvirtina ir eksperimentai. Ji noriai pasilieka eksperimentams, kurių metu skaito nurodytus eilėraščius. Tai, kad ji iš tiesų mėgsta eilėraščius, liudija ne tik jos pasisakymai, bet ir išorinės emocinės reakcijos.

Eilėraščius ji skaito raiškiai, atskleisdama savo emocinius pergyvenimus, parinkdama atitinkamą intonaciją. Tačiau eilėraščių turinį savo atpasakojimuose bei žodiniuose paveiksluose atskleidžia sunkiai.

Maironio eilėraščių „Rudenį“ ji atpasakoja taip: „Baigęs rugsėjį. Voratinkliai draikėsi po laukus. Šypsojos saulė, bet...“ (Tuo ir baigia atpasakojimą.)

Ji numato tokį šio eilėraščio kino scenarijų: „Aš parodyčiau, kaip vėjyje draikosi voratinkliai. Rugiai, lyg rutos, žaliuoja. Išskrenda gervių pulkai“.

Aiškliai matyti, kad mokinės atmintyje yra tik ritmiškos eilutės.

Perskaičiusi ištrauką „Pavasaris Usnynėje“ iš T. Tilvyčio poemos „Usnynė“, iš karto nieko nepapasakoja. Perskaičiusi antrą kartą, pasakoja: „Pavasaris atūžia į Usnynę ir suaižo vaikams kojas ir rankas. Varpis ir usnys,

¹⁰ S. Kregždė, Kai kurios V—VII klasių mokinių eilėraščių ritmo ir rimų suvokimo ypatybės, Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto Mokslo darbai, t. III, Vilnius, 1957.

¹¹ M. Borisova eksperimentinei medžiagai panaudojo klevo lapų piešinius. Pirmiausia perspėjama, kad lapo formą reikia įsidėmėti taip, kad po tam tikro laiko jį būtų galima atpažinti tarp kitų panašių lapų. Paskui tiriamajam trumpai (3 sek.) rodomas klevo lapas. Po 40 sek. tiriamasis turi suieškoti matytą lapą tarp 10 kitų panašių.

Kitą kartą 10 sek. rodoma visa dešimtis klevo lapų ir liepiama įsidėmėti vieną iš jų taip, kad, apie jį papasakojus, bet kuris žmogus, išklausęs pasakojimo, galėtų tą lapą atpažinti.

išmesti į paviršių, viso lauko pabaisa [pauzė]. Ir žemė gerai gyvuoja, pirmą kartą išarta“.

Siuo atveju mokinė vėl pakartoja kai kurias ritmiškas eilutes, nepakankamai atskleisdama jų prasminį ryšį.

Ištrauką „Speigas“ iš N. Nekrasovo poemos „Šaltis Raudonnosis“ B. Z. atpasakoja taip: „Čia pasakojama, kad Šaltis, įlipęs į pušį, daužo su lazda...“

Panašiai ji kuria ir kino scenarijų: „Parodyčiau, kad Speigas, įlipęs į viršūnę, daužo su lazda šakas ir... [pauzė] ir jis apžiūri savo upes ir ežerus“.

Mokinė net nebando atskleisti alegorijos.

Sie pavyzdžiai ryškiai rodo, kaip mokinei sunku pasakoti eilėraščių turinį. Tačiau jos noras skaityti eilėraščius, raiškus skaitymas, emocijų išreiškimas mimika ir pantomimika rodo, kad ji, matyt, neblogai atkuria eilėraščio turinį vaizdiniais.

Ritminę eilėraščio pusę B. Z. puikiai suvokia. Veikiama ritmo „jausmo“, daugelį žodžių, kuriuos, skaitydama proza bei kalbėdama, kirčiuoja tarmiškai, pvz., raistus, miestus, nuožmus, gąjų, kraūju, dirva, suarta ir t. t., eilėraščiuose skaito taisyklingai, literatūriškai: raistūs, miestūs, gaujū, kraujū, dirvā, suartā ir t. t.

B. Z. puikiai atpažįsta trumpai parodytus (3 sek.) klevo lapus. Jai buvo parodyti penki lapai — visus atpažino. Tačiau, kada reikia papasakoti, pažiūrėjęs į juos 10 sek., B. Z. sunkiai sekasi. Ji pasakoja: „Kotelis kreivas, kur prisisegęs lapas storesnis. Viena iškarpėlė smaili. Toliau išsilenkia taip [rodo], paskui vėl į tą pusę [rodo]“ ir t. t.

Ką rodo šios mokinės eilėraščių suvokimo ypatybės?

Pirma, atsiskleidžia ypač didelis pirmosios signalinės sistemos aktyvumas. Tai rodo puikus ritmo suvokimas, klevo lapų atpažinimas, taip pat suvokimo emocingumas, kurio priežastis, be abejo, yra ryškūs atkurti vaizdai, regėjimo, girdėjimo bei kitų vaizdinių forma.

Antra, ši grupė eilėraščio turinį suvokia sintetiškai, tačiau nepakankamai diferencijuotai. Dėl analizės stokos silpnai atskleidžiama atskirų eilėraščio vaizdų tarpusavio ryšys, pagrindinė eilėraščio idėja. Vadinasi, yra nepakankamai aktyvi antroji signalinė sistema.

Šis tipas pagal visus duomenis atitinka I. Pavlovo nustatytą meninį tipą.

* * *

Mąstymo tipo mokiniai eilėraščius skaito monotoniškai. Skaitydami ir atpasakodami eilėraštį, jie neišreiškia jokių emocijų. Tačiau skaitytų eilėraščių atpasakojimai, žodiniai kino scenarijai pasižymi didesniu apibendrinimu, prasminių ryšių, pagrindinės minties atskleidimu. Jų atpasakojimuose dažnai trūksta vaizdų, juose daugiau svarstomojo elemento, faktų iš ankstesnės patirties.

Ši grupė eilėraščio ritmą suvokia žymiai silpniau. Mokiniai skaitydami daro ritmo klaidų, ypač tada, kai jų tarmėje vartojamo žodžio kirčio vieta nesutampa su literatūrinės kalbos kirčio vieta.

Poezija jie mažai domisi. Namuose eilėraščių jie niekada garsiai neskaito, nors, kaip ir daugelis mokinių, mėgsta klausyti gerai, raiškiai skaitytomų eilėraščių klasėje, scenoje, per radiją ir pan.¹² Mokiniai labai nemėgs-

¹² С. П. Крегжде, Восприятие и понимание стихотворений учащимися V—VII классов средней школы, Автореферат кандидатской диссертации, Киев, 1959; S. K r e g ž d ė, Vidurinio mokyklinio amžiaus mokinių nusistatymas poezijos atžvilgiu ir jo reikšmė, Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto Mokslo darbai, t. V, Vilnius, 1958.

ta peizažinių eilėraščių, labiau jiems patinka eilėraščiai patriotine tematika, taip pat ir proza. Apskritai, juos daugiau domina matematika, fizika.

Naudojantis M. Borisovos metodika, paaiškėjo, kad jie blogai atpažįsta klevo lapus, trumpai j juos pažiūrėję (3 sek.), tačiau gerai apibendrina žodžiu, stebėję klevo lapus ilgesnį laiką (10 sek.). Jų atpasakojimuose išryškėja analizė, lyginimas. Pasakodami nurodo, kiek lapas turi iškarpėlių, kiek gyslelių ir t. t.

Šią grupę sudarė 22% (16 mokinių) visų tiriamųjų.

Iliustracijai pateiksime kai kuriuos duomenis iš eksperimentų protokolų apie VI klasės mokinį B. A.

B. A. eilėraščius skaito monotoniškai. Nei skaitydamas, nei atpasakodamas ryškesnių emocijų pergyvenimų neišreiškia.

Maironio eilėraštį „Rudenį“ jis atpasakoja taip: „Poetas šiame eilėraštyje vaizduoja, kaip ruduo pakanda pirmus lapus, kaip išskrenda į tolumus kraštus paukščiai. Draikosi po orą voratinkliai. Šviečia saulutė“.

Ištrauką „Pavasaris Usnynėje“ iš T. Tilvyčio poemos „Usnynė“ jis atpasakoja taip: „Čia rašoma, kad pirmą kartą į Usnynę atvažiavo traktorius. Jis aria neriebią, kaip žmonės sako, žemę. Rašoma, kad dirvos laukia priimti grūdus“.

Panašiai atpasakoja ištrauką „Speigas“ iš N. Nekrasovo poemos „Šaltis Raudonnosis“: „Čia poetas kalba, kad Speigas visur užpustė kelius, negalima praeiti. Sukaustė ledu upes, sušaldė daug paukščių, nes jiems nebėra kur pasislėpti. Sušaldė medžius“.

Sie trys pavyzdžiai pakankamai gerai leidžia pajusti būdingas šiam mokiniui, taip pat ir visai grupei eilėraščių suvokimo ypatybes.

Matome, kad mokinys gana tiksliai atpasakoja eilėraščių turinį, tačiau jis nei sąmoningai, nei nesąmoningai neatkreipia dėmesio į eilėraščio formą. Pasakodamas jis nenaudoja poeto meninės išraiškos priemonių, nebando prisiminti nė vienos ritmiškos eilutės.

Iš „Pavasaris Usnynėje“ atpasakojimo matome, kad B. A. praleidžia eilėraščio vietas, vaizduojančias peizažą, gamtą, ir visą dėmesį nukreipia į eilėraščio sužetą, į tai, kad traktorius pirmą kartą suarė Usnynės žemę. Vadinasi, mokinys, suvokdamas eilėraštį, išskiria tas eilėraščio vietas, kurios atspindi pagrindinę eilėraščio mintį. Tačiau jis visai nepastebi fono, kuriame atsiskleidžia pagrindinė mintis.

Kad B. A. svarbiausia yra eilėraščio turinys, o ne forma, dar ryškiau pailiustruoja ištraukos „Speigas“ atpasakojimas. Ištrauka parašyta alegorine forma, naudojant įsmeninimą. Tačiau pasakodamas mokinys apie šią eilėraščio formos ypatybę visiškai neužsimena, o visą savo dėmesį nukreipia į eilėraščio prasmę.

B. A. daro ritmo klaidų, ypač tais atvejais, kai jo tarmė nesutinka su literatūrine tartimi. S. Nėries eilėraštyje „Myli tėviškę lietuvis“ jis skaito „gāju“, „mištus“, vietoj „gaujų“, „mištūs“.

Naudojantis M. Borisovos metodika, iš penkių klevo lapų jis atpažino tik vieną (stebėjęs 3 sek.). Tačiau žodžiu jis gana tiksliai nurodė lapo išvaizdą, atskleisdamas esmines jo ypatybes (stebėjęs 10 sek.). Jis pasakoja: „Šis lapas turi 7 iškarpėles. Apačioje 2 mažesnės, visos kitos didesnės. Lapas turi 6 gyslutes. Turi ploną kotelį. Į apačią jis storėja“.

Ką atskleidžia II grupės duomenys?

Labai akivaizdžiai matyti, kad šiai grupei būdinga labai aktyvi antrosios signalinės sistemos veikla. Tai liudija gilesni apibendrinimai, kurie, be abejo, yra atitinkamos analizės rezultatas. Apskritai, šiai grupei būdinga pirminis analitinis suvokimas. Tai aiškiai rodo klevo lapų suvokimas. Gyslelių ir iškarpėlių išskaičiavimas ryškiai atskleidžia, kad šios grupės mokiniai, suvokdami objektą, jį skaido. Būdinga čia taip pat ir palygini-

mas, esminių daiktų požymių suradimas. Taip pat ryškiai atsiskleidžia analitinis suvokimo pobūdis, skaitant eilėraščius. Eilėraščio mintis lyginama su medžiaga iš savo patirties, siejama su naujais vaizdais.

Kartu su aktyvia antrosios signalinės sistemos veikla atsiskleidžia pirmosios signalinės sistemos nepakankamas aktyvumas. Tai rodo atpasakojimų nevaizdingumas, blogas eilėraščio ritmo suvokimas. Pirmosios signalinės sistemos veiklos silpnumą ypač pabrėžia eksperimentai su klevo lapais, kai reikalaujama atpažinti lapus, trumpai (3 sek.) juos stebėjus.

* *
*

Vidurinio tipo mokinių grupė pasižymi daugeliu eilėraščio suvokimo teigiamų savybių, būdingų tiek pirmajai, tiek antrajai grupei. Šios grupės mokinių atpasakojimai yra vaizdingi, dažnai ir betarpiški. Savo atpasakojimus ir žodinius kino scenarijus jie taip pat neblogai apibendrina, išreikšdami pagrindinę mintį. Be to, eilėraščio suvokimo procesas yra emocionalus. Šis emocionalumas betarpiškai išreiškiamas mimika ir pantomimika, taip pat ir žodine forma, kuria gėrimasi patikusiu eilėraščiu.

Šios grupės mokiniai skaitydami nedaro ritmo klaidų, tačiau, sutikę eilėraštyje žodžius, kurių kirtis neatitinka tarmės kirčio vietos, suabejoja (daro pauzes prieš perskaitydami, perskaitę kai kada dar pakartoja ir pan.). Jie geriau analizuoja, negu meninio tipo atstovai.

Šios grupės mokiniai mėgsta ir literatūrinius skaitinius, ir eilėraščius, ir prozą. Juos domina ir dalykai, reikalaujant didesnės abstrakcijos: matematika, fizika.

Naudojantis M. Borisovos tyrimo metodika, paaiškėjo, kad vidurinio tipo mokiniai gerai atpažįsta klevo lapus, tiek stebėję juos trumpai (3 sek.), tiek ir ilgiau (10 sek.).

Šią grupę sudaro 54% visų eksperimentuojamųjų (40 mokinių). Tačiau reikia pažymėti, kad vaizdumo, taip pat apibendrinimų laipsnis toli gražu ne visų šios grupės atstovų vienodas. Vieniems šios grupės mokiniams būdinga ryškūs vaizdiniai, stiprus emocingumas, ryški analizė, neblogi apibendrinimai, kiti pasižymi ir nepakankamai ryškiais vaizdiniais, ir žymiai silpnesne analize bei blogais apibendrinimais.

Iliustracijai pateikiame vienos iš ryškesniųjų šios grupės atstovių, VII klasės mokinės K. S., kai kuriuos duomenis iš eksperimentų protokolų.

K. S. S. Nėries eilėraštyje „Marytė“ atpasakoja taip: „Ruduo vėlyvas. Eina kariai, tokie niūrūs, su pilkomis milinėmis. Šlapią. Purvas. Kartu su jais eina Marytė. Ji nuo jų neatsilieka. Ji jau ne ta buvusi išlepinta mergaitė. Jei reikia, ji moka ir ašarą praryti. Ji drąsiai kovoja, puikiai šaudo, keršydama už pavergtąją šalį“.

K. S. ištrauką „Speigas“ iš N. Nekrasovo poemos „Šaltis Raudonnošis“ taip atpasakoja raštu: „Šiame eilėraštyje autorius pavaizduoja visa savo didybe Speigą-karalių. Pavaizduodamas jį, autorius duoda kartu ir gamtos aprašymą. Jis pavartoja įsmeninimą. Eilėraščio pradžioje autorius rašo, kad ne vandens. nuo kauburio bėga, o Speigas-karalius per sniegą, per ledynus apeina savo valdas. Jis apžiūri, ar gerai sukaustė ledynai srauniąsias tėkmes vandenų, ar viską užpustė sniegas, ar niekur nėra neužpus-tyto plyšelio. Tačiau Speigas ne tik žeme vaikšto, jis, ir medžių viršūnėmis vaikščiodamas, ir sutraškėdamas ledynuose, žvalgosi.

Gražiai, skaisčiai šviečia saulutė, žaisdama Speigo barzdos žilais garbiniais.

Speigas patenkintas, kad jo valdose viskas tvarkoje, įlipa į aukštą pušį ir ima daužyti vėzdu per šakas, dainuodamas linksmybės ir džiaugsmo dainas“.

K. S. atpasakojime, kuris būdingas ir kitiems šios mokinių grupės atstovams, susijungia ir svarstomasis, ir vaizdinis elementas. Mokinė, atpasakodama eilėraščių turinį, kartais panaudoja autoriaus epitetus, palyginimus. Matyt, kad mokinė tai daro nesąmoningai, nesuvokdama, tačiau pats jų panaudojimas liudija, kad jai tie išsireiškimai patiko.

Ši mokinė stengiasi skaityti visada raiškiai.

K. S. mėgsta skaityti ir eilėraščius, ir prozą. Skaitydama ritmo klaidų beveik nedaro, tačiau, kai sutinka griežtus prieštaravimus tarp tarmės ir literatūrinės tarties, suabejoja, pvz., skaitydama S. Nėries eilėraštį „Myli tėviškę lietuvis“, ištarusi žodį „gaujų“, padarė pauzę, pakartojo du kartus ir abu kartus tarmiškai „gáujų“.

Panaudojus M. Borisovos tyrimo metodiką, iš 5 k'levo lapų, trumpai (3 sek.) stebėjusi, atpažino 4. Ilgiau (10 sek.) stebėjusi, taip apibūdino lapą: „Lapas turi 6 dideles iškarpėles ir prie kotelio dvi mažytes. Lape yra 6 gyslūtės. Kotelis išsilenkęs pirmiausia į kairę, paskui į dešinę, vėl į kairę ir vėl į dešinę“.

Pateikti duomenys apie III grupę ryškiai atskleidžia pasireiškiančią pirmosios ir antrosios signalinės sistemos veiklos aktyvumo pusiausvyrą. Ši grupė atitinka I. Pavlovo nustatytą vidurinį tipą.

Pagal pateiktus duomenis, vidurinis tipas atrodo lyg ir tobuliausias, ypač tais atvejais, kai abiejų signalinių sistemų veikla yra gana aktyvi. Tačiau, reikia pasakyti, kad ne visada taip yra. Kartais, nors ir yra pirmosios ir antrosios signalinės sistemos pusiausvyra, jų abiejų aktyvumas silpnas, silpnas ir sintetinis suvokimas (mūsų eksperimentuose tie mokiniai darė nemaža ritmo klaidų, sunkiai atpažino k'levo lapus, stebėję juos 3 sekundes, silpnai analizavo ir apibendrinę).

* *
*

Iš pateiktos medžiagos matyti, kad vidurinio mokyklinio amžiaus vaikai pasiskirsto į specialiai žmogiškuosius tipus.

Gali kilti klausimas, koks šių tipų ryšys su mokinių pažangumu. Ar kai kurie kraštutinių tipų trūkumai¹³ nėra pedagoginio apsileidimo rezultatas?

Iš eksperimentų matyti, kad šie tipai sutinkami įvairaus pažangumo mokinių tarpe. Mūsų nurodyti mokiniai, meninis tipas B. Z. ir mąstymo tipas B. A., mokosi ketvertais ir penketais, vidurinis tipas, mokinė K. S., mokosi beveik tik penketais.

Tačiau negalima tvirtinti, kad kraštutinių specialiai žmogiškųjų tipų atskirų trūkumų negalima pašalinti pedagoginiame darbe, o tai labai svarbu, norint išugdyti visapusišką asmenybę.

Nurodymų, kaip pašalinti šiuos trūkumus, galima rasti, apsiribojant vien tik poezijos mokymusi. Iš L. Beliajevos¹⁴ ir mūsų duomenų¹⁵ galima nurodyti, kad iš meninio tipo visuomet reikia reikalauti, kad lėtai skaitytų,

¹³ Trūkumais mes laikome silpną meninio tipo analizę, silpnus apibendrinimus ir nepakankamą mąstymo tipo pirminių suvokimų sintetiškumą bei stoką vaizdumo ir emocijų. Apskritai, pirmųjų — silpną antrosios signalinės sistemos aktyvumą, antrųjų — silpną pirmosios signalinės sistemos aktyvumą.

¹⁴ Л. И. Б е л я е в а, Психологический анализ чтения и понимания ритмически организованного текста, Автореферат кандидатской диссертации, М., 1956.

¹⁵ С. П. К р е г ж д е, Восприятие и понимание стихотворений учащимися V—VII классов средней школы, Кандидатская диссертация, Киев, 1959.

įsigilintų į teksto turinį. Pagrindinis darbo su jais metodas — aktyvinti mąstymo veiklą. Tam reikia panaudoti leksinę ir gramatinę teksto analizę. Šie mokiniai turi pratintis atpasakoti tekstą savais žodžiais. Nepatartina mokyti juos teisingai ir raiškiai skaityti „parodant“, t. y. pačiam mokytojui teisingai paskaityti. Jie paprastai lengvai imituoja išorinę skaitymo pusę, tačiau neįsigilina į teksto turinį. Mąstymo tipui — priešingai, „parodymas“ ir ritmo bei kitų garsinių priemonių analizė labai naudinga, nes jis sunkiai suvokia muzikinę eilėraščio struktūrą. Taisant jų ritmo klaidas, galima reikalauti, kad atskiras eilutes jie paskaitytų skanduodami. Tai ugdo jų ritmo „jausmą“. Atitinkamai parinkus metodus, mąstymo tipą galima išmokyti mąstyti vaizdais, emocionaliai pergyventi tuos vaizdus, tiksliai suvokti eilėraščio ritmą. Galima išugdyti ir atitinkamas meninio tipo mąstymo operacijas, kurios įgalintų apibendrinti ryškiai kylančius, emocijomis nuspalvintus vaizdinius.

Kad būtų galima perugdyti šias grupes, reikia sudaryti atitinkamą mokinių požiūrį į poeziją¹⁶.

Mūsų pateikti eksperimentiniai duomenys, kaip minėjome, patvirtina daugelį I. Pavlovo teiginių apie specialiai žmogiškuosius tipus ir atskleidžia jų specifiką, suvokiant ir suprantant poeziją. Mūsų duomenys nepatvirtina A. Gubko¹⁷ keliamos minties, kad tarp meninio ir mąstymo tipų pasireiškia beveik toks pat procentas analitikų ir sintetikų, emocionalių ir neemocionalių tipų.

Šių ir kitų prieštaravimų neįmanoma išspręsti šiame straipsnyje. Dar reikalinga atlikti daugiau, tik šiai problemai skirtų eksperimentinių tyrimų ir juos teoriškai apibendrinti. Tai padėtų pagilinti teoriškai ir praktiškai svarbią specialiai žmogiškųjų tipų problemą. Ypač ji svarbi pedagoginiame darbe. Šios problemos išsprendimas padėtų geriau išaiškinti mokinių gabumus, įgalintų nugalėti dar neretai pasitaikantį tik kai kurių dalykų pamėgimą ir tik jų sėkmingą mokymąsi.

VVPI Psichologijos katedra

[teikta 1961 m. balandžio mėn.]

L I T E R A T O R A

1. Беляева Л. И., Психологический анализ чтения и понимания ритмически организованного текста, Автореферат кандидатской диссертации, М., 1956.
2. Борисова М. Н., Определение в условиях зрительного запоминания типологических особенностей высшей нервной деятельности, характеризующихся соотношением первой и второй сигнальных систем. Доклады на совещании по вопросам психологии, М., 1954.
3. Губко А. Т., О специально человеческих типах высшей нервной деятельности, «Вопросы психологии», 1958, № 3.
4. Губко А. Т., Новые работы в области психологической типологии, «Вопросы психологии», 1959, № 5.
5. Иванов-Смоленский А. Г., Очерки патофизиологии высшей нервной деятельности, М., 1952.
6. Ковалев А. Г., Мясищев В. Н., Психологические особенности человека, Характер, т. I, Л., 1957.
7. Крегжде С. П., Восприятие и понимание стихотворений учащимися V—VII классов средней школы, Кандидатская диссертация, Киев, 1959.

¹⁶ Plačiau prie šio klausimo nesustosime dėl straipsnio apimties. Skaitytojui siūlome specialiai šiai problemai skirtą straipsnį: S. K r e g ž d ė, Vidurinio mokyklinio amžiaus mokinių nusistatymas poezijos atžvilgiu ir jo reikšmė, Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto Mokslo darbai, t. V, Vilnius, 1958.

¹⁷ А. Т. Г у б к о, О специально человеческих типах высшей нервной деятельности. «Вопросы психологии», 1958, № 3.

8. Крегжде С. П., Восприятие и понимание стихотворений учащимися V—VII классов средней школы. Автореферат кандидатской диссертации, Киев, 1959.
9. Крегжде С., Kai kurios V—VIII klasių mokinių eilėraščių ritmo ir rimų suvokimo ypatybės, Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto Mokslo darbai, t. III, 1957.
10. Крегжде С., Vidurinio mokyklinio amžiaus mokinių nusistatymas poezijos atžvilgiu ir jo reikšmė, Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto Mokslo darbai, t. V, 1958.
11. Павлов И. П., Полное собрание сочинений, т. III, кн. 2, М., 1951.
12. Павловские среды, т. I, III, 1949.
13. Павловские клинические среды, т. I—III, 1954—1957.
14. Федоров В. К., Типологические особенности высшей нервной деятельности человека, «Журнал высшей нервной деятельности», т. VIII, вып. III, 1957.

ПРОЯВЛЕНИЕ ПАВЛОВСКИХ СПЕЦИАЛЬНО ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ТИПОВ В ПРОЦЕССЕ ВОСПРИЯТИЯ ПОЭЗИИ

С. КРЕГЖДЕ

Резюме

Изучение индивидуальных различий учащихся имеет большое теоретическое и практическое значение. В связи с этим мы поставили перед собой задачу — экспериментальным путем выяснить проявление павловских специально человеческих типов в процессе восприятия поэзии.

Выяснилось, что по степени эмоциональности, образности и осмысленности чтения и пересказов стихотворений, а также по особенностям восприятия ритма всех наших экспериментируемых можно разделить на 3 группы.

К первой из этих 3 групп следует отнести тех учащихся, которые очень быстро и точно улавливают ритм стихотворения и не делают ритмических ошибок. Представители этой группы стараются читать стихотворения выразительно. При чтении они часто внешне проявляют свое увлечение стихотворением. Вообще, первичное восприятие стихотворений у этой группы учащихся отличается непосредственностью. Однако в их пересказах отсутствует выражение взаимосвязи отдельных, ярко воссоздаваемых и эмоционально переживаемых образов. Учащиеся этой группы не всегда улавливают основную мысль стихотворения. Причиной этого надо считать недостаточную активность деятельности II сигнальной системы, при особо активной деятельности I сигнальной системы. Эта группа в наших экспериментах составляла 24% (18) учащихся. Представителей данной группы следует отнести к павловскому художественному типу.

Ко второй группе принадлежат учащиеся, у которых чувство ритма проявляется слабее. При чтении стихотворения у них встречаются ритмические ошибки. Их чтение отличается монотонностью и невыразительностью. Форма стихотворения их не привлекает. Все свое внимание они сосредоточивают на его содержании. В своих пересказах и словесных кинокартинах они стараются отражать основную мысль стихотворения. Однако эта основная мысль выражается не в форме воссоздания образов поэта, а в форме словесного рассуждения. Особенности восприятия и понимания стихотворений учащимися данной группы наглядно раскрывают недостаточную активность у них I сигнальной системы. В наших экспериментах с более или менее выраженными чертами данной группы мы встретили 22% (16) учащихся. Это павловские мыслители.

К третьей группе относятся учащиеся, которые при чтении стихотворения не делают значительных ошибок. Читать они стараются выразительно. Их увлекает форма стихотворения. В их пересказах и словесных кино-

картинах содержание стихотворения отображается образно и осмысленно, раскрывается его основная идея. Это свидетельствует об одинаково активной деятельности как I, так и II сигнальной системы. У представителей этой группы встречается образность и осмысленность пересказов довольно различной глубины, что, конечно, определяется их возрастом, индивидуальным опытом, методическими требованиями и приемами учителя родного языка и литературы, а также их общими способностями. В наших экспериментах данная группа составляла 54% (40) учащихся. Это павловский средний тип.
